

**L'època medieval com a “període nacional.”
La visió dels historiadors catalans del primer terç del segle XX.**

Enric Pujol Casademont
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

La idea que l'època medieval és un període d'esplendor i de conformació nacional és àmpliament defensada en el si de la historiografia catalana de tots els temps — naturalment s'entén que fins a profunda crisi que es manifestà al segle XV. I modernament ha estat afermada amb l'aportació d'historiadors autòctons i estrangers de màxim relleu.

De fet, ja les cròniques medievals, de manera implícita o explícita, revelen aquesta noció. Sobretot les anomenades quatre grans cròniques: la de Jaume I, la de Bernat Desclot, la de Ramon Muntaner i la de Pere el Cerimoniós. Ho fa de manera especial la de Muntaner, de la qual un historiador del nostre temps com Joan Fuster diu: “És impossible trobar en tot Europa de la seva època res que s'assembla a la maduresa “nacional” de la *Crònica*” (1979, 12). No en va, com ell mateix apunta, és un text on “els súbdits van començar a sentir-se ‘uns’ amb el seu rei i, de retop, a sentir-se ‘uns’ ells amb ells” (1979, 11). I afegeix: “En la seva ploma [de Muntaner], la terra adquireix ja un valor ‘patriòtic’ [...] i l'idioma encara més” (1979, 12).

Cal dir que no es tracta d'una consideració exclusiva de l'època medieval, sinó que la trobem també en els cronistes i historiadors dels segles posteriors, de l'humanista Pere Miquel Carbonell al setcentista Antoni de Capmany i de Montpalau, autor de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1779-1792), on féu una defensa de les antigues institucions medievals catalans i va descriure i analitzar l'esplendor comercial i marítim de la Catalunya medieval.

Damunt d'aquesta tradició consolidada, els historiadors catalans de l'època contemporània van fer noves aportacions i nous enfocaments interpretatius, però es pot dir que gairebé cap no va negar el fet, per bé que —en el casos més extrems i més recents— s'arribés a qüestionar el valor de tot plegat.

L'hegemonia catalana en el si de la Corona d'Aragó és una evidència no tan sols pel fet que, en els moments de màxima puixança, els sobirans eren els del Casal de Barcelona, sinó també perquè van ser Catalunya i la seva capital els principals beneficiaris de l'expansió medieval. Primer, l'expandiment es féu cap al sud, cap a Mallorca (1229), cap a Eivissa i Formentera (1235), cap a València (1238), cap a Menorca (1287); territoris que conformaren el que modernament designem com a Països Catalans. I, tot seguit, cap a la Mediterrània, fins arribar a constituir un imperi feudal que incloïa Sardenya (1323), Sicília (1282), Nàpols (1442) i els anomenats “ducats” d'Atenes i Neopàtria (1380) en el seu extrem més oriental.

L'expansió medieval posà les bases d'una identitat comuna que molts historiadors de l'època contemporània no han dubtat a dir-ne “nacional” o “protonacional” i que ha sorprès, per la seva precocitat, alguns destacats investigadors forans. És el cas de Pierre Vilar, que afirmà en la seva obra magna, *Catalunya dins l'Espanya moderna*:

Potser, entre 1250 i 1350, el Principat català és el país d'Europa a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós, de pronunciar uns termes aparentment anacrònics: ‘imperialisme politicoeconòmic’ o ‘estat nació’. Estat nació tan aviat? En tot cas, en trobem força trets colpidors a l'estructura de la Catalunya medieval. (131)

D'aquí que el mateix Vilar, en la seva gran obra, hagi parlat d'un "estatnació excepcionalment precoç" que va tenir també una fallida precoç, arran de la crisi que es manifestà al segle XV i que afectà de manera implacable el Principat de Catalunya, nucli neuràlgic de la corona (184-185).

Aquesta orientació vilariana l'han adoptat també els seus seguidors catalans, d'entre els quals destaca Josep Fontana, que en la seva obra recent, *La formació d'una identitat*, no ha dubtat a parlar, sense complexos, de "la formació d'un estat nacional", per donar títol als capítols inicials dedicats al període medieval" (11).

La puixança política, cultural, institucional de la Catalunya medieval és a la base de l'extraordinària documentació que d'aquella època es conserva. Segurament, per aquest període, els arxius catalans són dels més rics d'Europa i alguns han afirmat que, pel que fa a determinats períodes, són comparables als vaticans.¹ No ha de sorprendre, doncs, que aquesta circumstància hagi atret investigadors d'arreu del món. Ja des de principis del segle XX trobem noms de medievalistes molt importants que hi van investigar i que publicaren nombrosos documents d'aquells fons –posem per cas els alemanys Heinrich Finke o Johannes Vincke–, que iniciaren un grup d'especialistes "catalanòfils" que no s'ha estroncat i que inclou noms de relleu de diferents nacionalitats i generacions com Pierre Bonnassie, Michel Zimmermann, Paul Freedman, Thomas N. Bisson o Robert Ignatius Burns (Pujol 2009).

En el si d'aquesta tradició historiogràfica tan llarga i complexa, l'aportació dels investigadors del primer terç del segle XX va ser decisiva, perquè ha condicionat, en bona part, la visió que actualment tenim d'aquell període, ja sigui per afinitat a les seves tesis o per rebuig dels seus principals pressupòsits i conclusions.

Quina visió donaren de l'època medieval? Quins temes i personatges foren els escollits per bastir la seva proposta? Quines diferències tingueren amb les dels seus predecessors? Quines escoles o corrents historiogràfics principals podem distingir durant aquells decennis tan intensos? Quin fou el vincle de la seva visió històrica amb les principals propostes culturals i polítiques el seu temps? Al marge d'un ideari comú, què fou el que articulà els diferents grups i que fa que es pugui parlar, amb propietat, d'escoles historiogràfiques? Aquestes són algunes de les preguntes cabdals a les quals tractarem de donar resposta.

El paper referencial d'Antoni Rubió i Lluch

El mestratge que Antoni Rubió i Lluch (Valladolid 1856 – Barcelona 1937) exercí sobre tot un seguit de joves deixebles fou transcendental a l'hora de configurar un equip intel·lectual que va permetre la consolidació de tota una escola historiogràfica que aquí designem com a "noucentista", pels vincles comuns que tingué amb l'ampli moviment cultural que, sota aquesta mateixa designació, es desenvolupà a principis del segle XX

Professor a la universitat de Barcelona, fou també el gran impulsor dels Estudis Universitaris Catalans, situats al marge d'una universitat que aleshores era fortament burocratitzada i completament refractària a la realitat cultural i històrica de Catalunya. Un dels seus deixebles més destacats, Lluís Nicolau d'Olwer assenyalà que a la universitat Rubió i Lluch era només "un catedràtic" i que, per bo que fos, això no era suficient per poder esdevenir un mestre: "la formació d'una escola, el convertir-se el catedràtic en mestre i l'alumne en deixeble, no és possible sinó amb el contacte directe en la vida de seminari –que no existia a la Universitat espanyola de primers de segle" (53).

¹ Josep Rovira i Armengol afirmà: "...només de documents dels segles IX i X, podem tractar-nos de tu amb els arxius del Vaticà. I dic això, no pas per satisfer una vanitat nacional més o menys disculpable, ans per tal de ponderar la importància del fet que només ocasionalment una part d'aquesta riquesa hagi estat utilitzada per al traçat de les exposicions generals de la història d'Europa." (401-402)

D'ací, doncs, la importància i el paper que van tenir els Estudis Universitaris Catalans (EUC), que com va apuntar l'esmentat Nicolau van permetre, per primera vegada, l'existència d'un veritable seminari. Comparteix també aquesta opinió Alexandre Galí, que ha assenyalat que "àdhuc els pocs professors universitaris de prestigi, per exemple el mateix Rubió i Lluch, realitzaven la seva obra personal fora del clos de la universitat" (44). En les circumstàncies ja exposades, no sobta que Nicolau digués que "sense desitjar-ho ell, àdhuc contrariant-lo, per als estudiants que en els primers anys del segle entràvem a la Universitat, era símbol de renovellament, potser bandera de combat, el nom de Rubió i Lluch" (49).

Aquesta funció simbòlica és la clau per explicar la fascinació que exercí damunt de tot un grup de deixebles seus formats en diferents promocions. D'aquests cal destacar, a part del mateix Nicolau d'Olwer, el seu propi fill, Jordi Rubió i Balaguer, Ferran Soldevila, Ferran Valls Taberner, Francesc Martorell i Trabal, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Agustí Duran i Sanpere, Manuel Reventós i Bordoy, Pere Bosch Gimpera i Ramon d'Alòs Moner. Per la categoria dels noms citats, no sorprèn que Antoni Simon hagi utilitzat el terme "deixebles d'A. Rubió" (108) i Joan Reglà el de "generació de Rubió i Lluch" a l'hora de referir-se al bloc d'historiadors noucentistes (974).

La fascinació personal, però, no és un argument suficient a l'hora d'analitzar la força d'un mestratge. En el cas de Rubió i Lluch cal esmentar principalment dos elements que fonamenten la seva funció rectora: d'una banda, la seva circumstància d'home pont amb la generació de la Renaixença i, de l'altra, el valor metodològic, heurístic, del seu treball. Sobre el seu paper d'home pont, qui segurament millor l'ha descrit ha estat A. Galí:

Enmig de la primera promoció juvenívola del segle XX, trasplantada de cop i volta a un món nou que havia trencat gairebé tots els lligams amb la generació immediatament precedent, amb la seva ciència i amb el seu seny, ell va representar la continuïtat i a través d'ell aquestes joventuts exhaustes es van nodrir de la saba millor que el segle XIX havia elaborat. (266)

Naturalment, aquesta seva funció de continuador no hauria estat possible si no hagués tingut una molt bona preparació i hagués rebut un sòlid mestratge de tres dels grans noms de la Renaixença i de l'erudició del segle anterior: el seu pare Joaquim Rubió i Ors (1818-1899), Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), i Antoni Bergnes de las Casas (1801-1879). Un llegat que es va veure enriquit pel contacte amb el seu condeixeble Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912).

L'orientació paterna li serví per posar les bases on assentar el seu pensament. Qüestions fonamentals com ara la noció de sobirania cultural catalana o la consciència de la importància i potencialitats de la llengua pròpia eren elements substantius de l'ideari del seu pare. No en va, Rubió i Ors, en el pròleg de les seves *Poesies* – publicades l'any 1841 amb el pseudònim de Lo Gaiter del Llobregat que anava incorporat en el títol del llibre –, havia fet la més contundent defensa moderna en favor d'una literatura catalana desacomplexada:

Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poc en comparació de les demés nacions, les quals poden posar en lo plat de la balança, a més de lo volumen de sa història, exèrcits de molts mils hòmens i esquadres de cents navios; però sí a la literària, fins a la qual no s'estén ni se pot estendre la política de l'equilibri. Catalunya fou per espai de dos segles la mestra en lletres dels demés pobles; ¿per què puix no pot deixar de fer l'humillant paper de deixebra o imitadora, creant-se una literatura pròpia i a part de la castellana? (31)

La mateixa trajectòria literària de Rubió i Ors és la millor prova de la seva confiança en les capacitats de la llengua autòctona. El llegat patern fou, doncs, transcendent en la preparació intel·lectual d'A. Rubió i Lluch. De fet, aquest mestratge inaugurava tota una nissaga d'investigadors –seguida posteriorment amb noms com Jordi Rubió i Balaguer o Jordi Rubió i Lois– que ha estat decisiva en la configuració de la cultura catalana contemporània.

Damunt de la preparació paterna va actuar la influència de Manuel Milà i Fontanals, que fou qui formà realment el jove A. Rubió. Així ho afirmà Nicolau d'Olwer: “A ell més que a ningú, deu Rubió i Lluch la seva formació intel·lectual” (1973, 33). Una observació que, actualment, ha refermat l'estudiós Manuel Jorba (247-250). L'esmentat Nicolau sintetitzava en quatre punts el llegat de Milà al seu deixeble: l'austeritat dels mètodes, el contacte amb l'erudició estrangera, l'entusiasme pel segle d'or de la literatura espanyola i l'harmonització del sentit històric amb el sentit estètic en la crítica literària (1973, 33).

I en l'apartat dels mestres, no es pot deixar de citar l'aportació d'Antoni Bergnes de las Casas, pel que fa a la seva formació d'hellenista, que, com ha remarcat Nicolau d'Olwer, “servirà més tard a Rubió en les seves investigacions i els seus viatges a la recerca dels vestigis dels catalans a Grècia” (1973, 35).

La importància metodològica, heurística, de l'obra de Rubió i Lluch és l'altra causa que explica la seva influència posterior. Existeix una àmplia acceptació a l'hora de considerar-lo el sistematizador de la història de la literatura catalana. Així, Joan Fuster ha dit d'ell que amb les seves lliçons als EUC va posar “les bases crítiques i hermenèutiques des de les quals s'havia d'articular una definitiva història de la literatura catalana” (1985, 135).

La transcendència de la seva sistematització, però, anava molt més enllà d'una especialització concreta. Cal tenir en compte que per a Rubió i Lluch la literatura no era quelcom “a part” de la cultura i de la societat de l'època en què es desenvolupà. D'ací que Fuster hagi remarcat que va saber “plantejar l'estudi de la ‘literatura’ com un ‘fet històric’, és a dir, impostat en una cruïlla de vinculacions socials, o, si més no, culturals, l'aclariment de les quals contribuïa a donar-li una explicació més profunda” (1985, 135). Això permet a l'esmentat Fuster afirmar que “Antoni Rubió i Lluch representa alhora la culminació i la superació de la historiografia de la Renaixença” (1985, 134).

En aquest sentit, cal tenir en compte que la seva empresa sistemàtica pressuposava utilitzar –i, per tant, desenvolupar també– una metodologia comuna a la dels historiadors d'altres disciplines. Ja ho assenyala Nicolau: “Rubió i Lluch ens ensenyava a treballar amb mètode històric, a recórrer a les fonts i no oblidar mai la realitat contemporània dels altres pobles. Mètode igualment vàlid per a la investigació del passat jurídic, filosòfic, artístic o de qualsevol altre aspecte de l'activitat humana” (1973, 55). D'altra banda, A. Rubió mateix no es va limitar als estudis literaris estrictes, sinó que, de manera conseqüent amb la seva concepció globalitzadora, abordà temes més genèrics d'història cultural i també dedicà gran part dels seus esforços a reconstruir el domini català medieval a Grècia.

De la seva noció de la literatura integrada en la història d'una cultura en va néixer també la seva distinció entre la història d'una literatura –que pren com a referència única la llengua pròpia– i la història literària i cultural d'un país. D'ací que una història de la literatura catalana només hagi de considerar els autors i les obres escrites en aquesta llengua, mentre que la història cultural catalana hagi d'incloure també totes les manifestacions redactades en altres idiomes –llatí, hebreu, àrab, espanyol, occità, francès, italià... – que en el decurs històric “han arrelat fonament en la nostra terra o han estat patrimoni espiritual dels pobles que han conviscut algun temps amb

nosaltres.”² Una diferenciació altament clarificadora que parteix d’una concepció nacional que, en paraules de Nicolau, es fonamenta “en un criteri històric i humanista, no pas racista i antropològic” (1973, 56).

Els treballs de Rubió i Lluch es basaven principalment en la recerca arxivística i en l’especialització monogràfica, que era una orientació heretada de Milà, segons ha apuntat Ramon Grau (1992a, 943-944). També Pere Bohigas ha remarcat aquest aspecte en dir que Rubió i Lluch “defensà que, paral·lelament a la investigació bibliogràfica i a l’obra crítica, s’havia de fer la recerca d’arxiu que a Catalunya obria unes portes més amples que en cap altre lloc d’Europa.” Conseqüent amb aquesta concepció, A. Rubió va aplegar un miler de documents del període comprès entre 1275 i 1410 en dos volums, amb el títol comú de *Documents per a la història de la cultura catalana medieval* (vol I, 1908; vol II, 1921). La diferència temporal entre l’aparició del primer llibre i del segon dona una pista de l’immens volum de treball i hores esmerçades en la seva realització. Segons el prestigiós historiador alemany Heinrich Finke, cap altre poble del món no podria proporcionar un recull parió a l’aplegat per Rubió i Lluch.³

L’estudi monogràfic fou l’altre puntal del seu mètode, tot i que ell mateix advertia als seus deixebles de no cenyir-se a una esquivada especialitat. Al marge dels treballs més específicament literaris, se centrà en un tema historiogràfic que pot considerar-se l’obra de tota una vida: la Grècia catalana. L’historiador Kenneth M. Setton ha calculat que sobre aquesta temàtica publicà una quarantena llarga d’articles, d’entre els quals es pot destacar, per la seva vàlua conceptual, “Perquè cal anomenar catalana la política mediterrània de la Corona d’Aragó.”⁴

Val a dir que ja el seu pare, Joaquim Rubió i Ors havia publicat el 1842 un llarg poema èpic, *Roudor de Llobregat o sia los catalans en Grècia. Poema èpic en tres cants*, clarament romàntic, sobre el tema, que és possible que orientés el seu interès sobre aquell episodi històric. (Rubió i Ors, 167-220). Ell, però, el tracta amb un rigor històric molt allunyat de les visions idíl·liques romàntiques, que fins i tot ens pot sorprendre ara per la seva equanimitat. Una mostra clara és l’estudi “Paquimeres i Muntaner”, on Rubió i Lluch contrasta les visions que sobre la intervenció catalana van donar Ramon Muntaner i l’historiador bizantí Paquimeres, per lloar la solidesa del treball del segon.

La seva obra magna sobre el període, però, no s’edità sinó pòstumament, l’any 1947. Es tracta del *Diplomatari de l’Orient català*, on aconseguí reunir un total de 717 documents sobre la qüestió. L’aportació de Rubió i Lluch va ser remarcada per Nicolau d’Olwer, continuador seu en aquesta mena d’estudis, que va assenyalar que, abans d’ell, pràcticament només era coneguda l’aventura de la Companyia d’almogàvers de Roger de Flor a Grècia i va afirmar que: “darrera aquests vuit anys d’epopeia, Rubió i Lluch –vet ací el seu mèrit– ens fa conèixer cent cinquanta anys d’història” (1973, 65).

Un altre seu deixeble, Ferran Soldevila, en un escrit necrològic, “Al mestre A. Rubió i Lluch” hi evocà els darrers temps d’ A. Rubió, malmès per les seves limitacions físiques –vista misèrrima, sordesa progressiva–, però capaç encara d’entusiasme a l’hora de parlar de temes d’història, de literatura o d’erudició i amb prou força com per dictar

² Entre d’altres llocs, féu explícita aquesta concepció en *l’Anuari 1915-20* de l’Institut d’Estudis Catalans (XLVIII).

³ Citat pel mateix Rubió i Lluch en el voluminós pròleg de l’obra (XIII i XIV). L’any 2000 es reedità amb un pròleg d’Albert Balcells.

⁴ Ramon Grau i Marina López són els autors que han reportat la xifra establerta per Kenneth M. Setton en la veu “Antoni Rubió i Lluch” (Grau 1979). També en aquest mateix escrit han fet constar que A. Rubió va deixar inèdita una *Història de la Grècia catalana*.

el prefaci del *Diplomatari de l'Orient català*, que fou la seva darrera producció, ja que després no va poder treballar en res més (Soldevila 1994, 81-84).

Definició d'una escola noucentista

En el si de la història de la literatura catalana ja ha estat prou demostrada, per part de diferents investigadors, l'estreta il·lació entre la consolidació del moviment noucentista i la institució d'un poder polític al Principat de Catalunya –primer la Diputació de Barcelona (1907) i, després, la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925)–, controlat pels partits catalanistes i amb l'hegemonia de la Lliga regionalista, grup marcadament conservador. Fins al punt de considerar aquest poder polític com l'element que permeté la consolidació del moviment i que li conferí el seu tret més característic, almenys pel que fa a una consideració històrico-sociològica.⁵ Sobre aquest punt, Jordi Castellanos va ser categòric: “sense el poder polític, contra el poder polític, no era possible una cultura normal” (164).

Malgrat tot, però, encara avui no és prou assumida una definició com la de “historiografia noucentista.” La cosa és ben paradoxal, ja que resulta molt difícil admetre que existís un programa cultural, filosòfic i polític noucentista que no compregués també la historiografia. Utilitzar de manera sistemàtica aquesta denominació és més aclaridor i precís que d'altres que s'han utilitzat, ja que comporta inscriure una escola d'historiadors dins un programa polític-cultural global. (Pujol 2003, 73-95).

Cal aclarir d'entrada que el terme vol designar, a la vegada, un període de la història de la historiografia catalana –el de l'hegemonia noucentista, marcat per la seva participació en el poder de la Diputació de Barcelona i de Mancomunitat de Catalunya–, i també una “escola”, amb unes característiques comunes entre els que en foren membres aleshores o que en quedaren influïts, amb el benentès que junt amb els punts en comú hi van haver també moltes diferències entre els integrants, ja fossin per raons “generacionals” o ideològico-polítiques, i que molts dels noms que es poden incloure en aquest grup tingueren una evolució posterior que –amb major o menor mesura– els allunyà dels pressupòsits defensats en el període de domini noucentista.

Des d'una perspectiva que atengués exclusivament a referents propis de la història de la historiografia, la data d'inici d'una “historiografia noucentista” no diferiria gaire de la que es considera com a data fundacional del moviment, el 1906, ja que la fita més important en aquest camp fou, sens dubte, la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), el 1907. Els estudiosos han coincidit a l'hora de remarcar la gran importància que van tenir, en un primer moment, els estudis històrics en el si de la que es convertí en primera institució cultural autòctona i de l'empenta espectacular que, gràcies a la nova entitat, van rebre (Balcells i Pujol). Però no seria tampoc gens desencaminat donar la data de 1903, any de la constitució dels Estudis Universitaris Catalans.

Tot el que s'ha dit es pot aplicar també a la data de finalització del moviment, que també ha desfermat moltes controvèrsies. La més clara és potser el 1923, quan es proclama la dictadura de Primo de Rivera, que marca la fi de la Mancomunitat i la impossibilitat d'aplicar el programa cultural i cívic del noucentisme des d'una instància de poder. Naturalment, això no comportà pas la fi definitiva de tota expressió noucentista –que encara trobem ben vives en els anys de la postguerra civil del 1936-39–, però sí de la seva hegemonia en el panorama cultural català. Una situació

⁵ Sobre el concepte, el programa teòric i la pràctica cultural del moviment la bibliografia és ingent. M'he basat sobretot en un seguit de treballs pioners: Murgades 2009; Vallcorba 1994; Gabriel 1996.

privilegiada que ja havia entrat en crisi, com a mínim, d'ençà del 1917 –data de la mort de Prat de la Riba i d'una famosa crisi política i vaguística– i que s'havia fet especialment evident el 1920, amb l'expulsió del principal ideòleg del moviment, Eugeni d'Ors, dels seus càrrecs a la Mancomunitat.

Durant tot aquest període d'hegemonia noucentista –que, en una consideració àmplia, s'inicià a principis de segle i que finalitzà definitivament el 1923– no hi va haver només en el camp dels estudis històrics “noucentisme historiogràfic”, sinó que es desenvoluparen una pluralitat de tendències diverses, les mateixes, aproximadament, que es van donar en les societats europees més desenvolupades de l'època. Així, si en un extrem del ventall ideològic va persistir la vella erudició i concepcions històriques de caire tradicionalista, a l'altre, ja començaren a aparèixer, per exemple, les primeres formulacions d'un marxisme historiogràfic i també d'una historiografia de signe anarquista, corrent aleshores hegemònica al si del moviment obrer.⁶

Cal dir que hi ha hagut d'altres propostes de denominació del col·lectiu d'historiadors marcats pel noucentisme i per l'experiència mancomunitària que són molt pròximes a la plantejada ací. Ja s'ha esmentat les proposades per Antoni Simon – “deixebles d'Antoni Rubió”– i de Joan Reglà – “generació” de Rubió i Lluç–. Per la seva banda, Joaquim Nadal va parlar dels “historiadors de l'Institut d'Estudis Catalans” en els curs d'historiografia catalana que impartí a la Universitat Autònoma de Barcelona durant el curs 1981-1982. També Ramon Grau ha arribat a utilitzar el terme “historiadors noucentistes”, però ha preferit optar, de manera sistemàtica, per la designació d'historiografia neoromànica”, que ell mateix ha formulat (1992b, 733-734).

A l'hora d'enumerar els principals noms que es podrien incloure en una definició com la proposada, gairebé desapareix tota disputa. I tampoc no hi ha controvèrsia quan es tracta de valorar el pes decisiu que tingueren en aquest corrent historiogràfic institucions com els Estudis Universitaris Catalans o l'Institut d'Estudis Catalans. Així, doncs, cal partir, en una primera formulació, de l'equip intel·lectual format en aquestes dues institucions. L'esmentat Ramon Grau ha fet una distinció entre el primer grup dels “mestres fundadors”, que aplegaria els noms dels integrants del primer IEC –Miquel dels Sants Oliver, Joaquim Miret i Sans, Guillem M. de Brocà, Antoni Rubió i Lluç, Josep Puig i Cadafalch, Jaume Massó i Torrents, Pere Coromines i Josep Pijoan– i un altre dels seus deixebles, la “generació de la Solidaritat”, entre els quals cita: Ramon d'Alòs Moner, Joaquim Folch i Torres, Agustí Duran i Santpere, Manuel de Montoliu, Jordi Rubió i Balaguer, Francesc Martorell, Ramon d'Abadal, Lluís Nicolau d'Olwer, Ferran Valls Taberner, Manuel Reventós, Pere Bosch Gimpera i el mateix Ferran Soldevila (733-734). De fet, la distinció de Grau s'acosta molt a la definició de “generació de 1917” que féu Jaume Vicenç Vives, la qual, com ha reportat Josep Pla: “fou pròpiament la segona gran generació de la historiografia i de l'erudició catalanes, la que emplenà els buits deixats a l'Institut d'Estudis Catalans pels fundadors de la primera gran institució cultural catalana creada per Prat de la Riba i Josep Pijoan” (1992b, 62).

El principal tret comú entre tots els noms que fins ara s'han esmentat seria, d'acord amb la mateixa definició adoptada, la seva participació o identificació amb la institucionalització de la Mancomunitat de Catalunya en el cas dels historiadors del Principat i l'intent d'emular-la o d'afegir-s'hi per als de la resta de territoris catalans. A part d'aquest punt de partida, però, quins altres elements els uniren? Naturalment,

⁶ Sobre aquests dos corrents, vegeu les veus “Historiografia anarquista” (a càrrec de Xavier Díez) i “Historiografia marxista” (Enric Pujol, Rosa Congost i Xavier Torres), dins Simon 2009.

només ens plantegen ací els trets principals. Un dels més rellevant fou, sens dubte, el d'aprofundir la línia ja marcada pels seus predecessors d'unir la reivindicació d'una cultura i una historiografia *desprovincianitzada* amb una major exigència de rigor científic.

Els més joves i els membres més conscients del problema explicitaren amb major contundència aquesta direcció. Així, Ramon d'Abadal, el 1922, en una recensió crítica del volum conjunt de Ferran Valls i Taberner i Ferran Soldevila *Història de Catalunya* (1922), per refermar l'orientació seguida pels autors, es pronunciava amb gran rotunditat: "En el domini científic (sinó en altres terrenys) cal que el nostre nacionalisme sigui desapassionat, tot i essent ferm, radicalíssim. La veritat i l'exactitud abans de tot" (378). I aquesta major fermesa també es troba en la seva aspiració d'assolir una cultura *desprovincianitzada*, culminació d'un procés de major presa de consciència nacional. Així, la lluita contra la situació de diglòssia i la defensa de la normativa de l'IEC, foren dos punts definitoris del col·lectiu, per bé que es manifestaren de manera molt ambigua encara entre alguns dels membres fundadors.

La voluntat de veure reconeguda internacionalment la cultura catalana –i, doncs, la història autòctona– fou un altre dels trets característics d'aquest corrent. Cal dir que anà més enllà d'una simple aspiració programàtica i va aconseguir prendre algunes concrecions. Així, de cara a l'exterior, Institut d'Estudis Catalans va aconseguir el reconeixement internacional de la comunitat científica catalana com a tal. Una fita –en la qual els historiadors hi jugaren un paper clau– iniciada tímidament amb l'intercanvi de publicacions i amb gestos com l'admissió d'articles en català a la *Revue Hispanique* –la primera publicació estrangera que els va admetre–, que s'afermà amb l'assistència a congressos internacionals i que culminà amb l'admissió de l'Institut a la Unió Acadèmica Internacional (1923).

El canvi experimentat en relació a l'etapa final del segle passat, doncs, fou qualitativament i quantitativament espectacular, però això no ens ha de dur a negligir el fet que alguns punts fonamentals del programa noucentista partien ja del moviment renaixentista de la centúria anterior, com ara la noció d'independència cultural que ja postulà Joaquim Rubió i Ors. Ni tampoc no s'ha de menystenir el fet que el modernisme constituí, durant la darrera dècada del segle passat, un pas més en l'orientació desprovincianitzadora i cosmopolita, ja que segons l'esmentat Joan Lluís Marfany, fou un "procés de transformació de la cultura catalana de cultura tradicionalista i regional en cultura moderna i nacional" (34).

Remarcar aquests elements de continuïtat no rebaixa la importància de la ruptura ideològica del nou-cents en relació amb el vuit-cents i contribueix a evidenciar una altra de les característiques generals del moviment noucentista: el seu *antivuitcentisme*. Efectivament, els noucentistes es definiren també per oposició als seus predecessors. Aquesta actitud, enllà de consideracions estrictament estètiques i culturals, responia, en el fons, a una voluntat política de fer creu i ratlla amb el que havia estat la política del XIX, judicada globalment com un fracàs que culminà amb la pèrdua de les darreres colònies espanyoles el 1898. Naturalment, l'atac implacable als predecessors era també una exigència inevitable si el nou moviment es volia erigir en nova elit intel·lectual.

Així, doncs, els historiadors noucentistes tendiren a marcar una divisió taxativa en relació amb llurs col·legues del segle anterior, que en ocasions esdevingué crítica implacable. S'arribà a desfermar una veritable passió desmitificadora contra els principals mites històrics construïts pels estudiosos vuitcentistes. La desautorització de Víctor Balaguer, gran figura de la historiografia romàntica del segle XX, fou general, es començà a destriar els elements llegendaris o falsejats de les cròniques medievals i de les principals fonts escrites, i s'inicià una sistemàtica i veritable depuració historiogràfica.

També, a diferència de llurs antecessors, els historiadors noucentistes abordaren nous àmbits i períodes d'estudi. El passat medieval es va mantenir encara com a l'àmbit d'anàlisi privilegiat, ja que segons la consideració d'Antoni Rubió i Lluch –que segueixen els seus deixebles– era el “període nacional.” No obstant això, també es produí una obertura als temps moderns, que es pot constatar amb l'aparició d'una secció fixa dedicada al període en els *Anuaris* de l'Institut o amb els treballs d'alguns dels membres destacats del grup. Així mateix, el conreu de la història de l'art i de la literatura va experimentar un creixement extraordinari. Pel que fa a l'art medieval es descobriren les pintures murals romàniques gràcies a la iniciativa de Josep Pijoan i es va poder elaborar una primera teorització global sobre l'origen del romànic català, obra de Josep Puig i Cadafalch.

On els avenços encara foren potser més espectaculars, fou en el terreny arqueològic (propiciats pel fet de poder disposar d'importants fons públics per finançar les excavacions), que estimularen l'interès per la prehistòria i el món antic. En poc temps, es van poder conèixer molts períodes del passat més remot dels quals no es tenia cap notícia. I s'arribà a una sistematització de la prehistòria gràcies a l'obra de Pere Bosch Gimpera –que comprengué no tan sols les terres catalanes, sinó tota la Península Ibèrica, Portugal inclòs–, al mateix temps que s'aconseguí un coneixement notabilíssim de l'assentament grec d'Empúries, cosa que, com ha remarcat Alexandre Cirici i Pellicer, alimentà “el gran mite noucentista de la Catalunya grega” (1459).

De fet, aquest mite tenia molt a veure amb la idea de classicisme, tan grata als noucentistes. Els servia d'inici d'un cicle històric de llarg abast que partia d'una primera influència clàssica exterior –la Catalunya grega– per culminar, segles després, en una nova *classicitat* medieval plenament catalana –el domini català de la Mediterrània i, de manera ben significativa, de la mateixa Grècia. En aquest cicle, el romànic era la primera manifestació d'una cultura pròpia que aleshores ja despuntava i que prengué la seva eclosió amb el gòtic, que s'expandí enllà de la mar.

D'ací la consideració del període medieval com a període nacional, és a dir, d'expansió política i cultural, fàcilment equiparable a les idees d'“imperialisme” i de difusió de la “civilitat” pregonades pel nou-cents. Aquest cicle de llarg termini es tancava amb la modernitat més immediata, moment de l'assumpció de la “nova classicitat” defensada pel noucentisme, un cop superades les preteses indeterminacions del vuit-cents i la suposada llarga “decadència” dels segles anteriors –que ha estat impugnada per la historiografia actual.

Els historiadors republicans dels anys trenta

La dictadura de Primo de Rivera marcà, com ja s'ha dit, la fi del període d'hegemonia noucentista. La lluita contra el règim militar, a causa de la seva acció contra l'obrerisme i el catalanisme, provocà un major compromís per part de sectors significatius de la intel·lectualitat –molts dels quals s'havien format en el noucentisme–, que es radicalitzaren en la seva defensa de la cultura i la nació catalanes i en la seva oposició a la monarquia d'Alfons XIII, que havia promogut la dictadura.

La institucionalització el 1931 d'un règim republicà, que al Principat de Catalunya es concretà en una Generalitat –que actuà de fet, però de manera encoberta, com una veritable República catalana–, comportà també l'articulació d'un equip intel·lectual propi, com havia passat durant l'etapa de la Mancomunitat de Catalunya amb el moviment noucentista. Aquest nou grup tingué un seguit de característiques compartides i ben diferenciades dels objectius del nou-cents. Com havia passat durant l'experiència mancomunada, fou la participació en les instàncies de poder allò que va

permetre la crist·lització d'un grup, amb uns objectius específics que responien a la nova realitat, i que li va conferir la seva condició de col·lectiu hegemònic.

A hores d'ara, encara no existeix una definició "homologada" i àmpliament acceptada per designar aquest nou equip. Se'ls podria anomenar intel·lectualitat republicana d'esquerra i, pel que fa a l'àmbit historiogràfic, historiadors republicans d'esquerra. Caldria precisar, però, que aquesta designació "d'esquerra" no respondria tant a una afinitat personal envers aquesta posició per part de cadascun dels seus membres –que varia molt en cada cas–, com pel fet que llur actuació va tenir lloc en uns moments històrics marcats per una hegemonia social de les idees d'esquerra. Els partits dominants del republicanisme arreu dels territoris catalans eren d'aquesta tendència i foren ells qui promogueren el procés d'institucionalització del nou règim, sovint amb el suport directe o indirecte d'altres grups d'explícita filiació socialista o anarcosindicalista. En el vessant polític i ideològic, doncs, la iniciativa ja no va estar en mans de la Lliga i dels sectors catalanistes conservadors, sinó en els grups d'esquerra republicans, convençuts a dur una política cultural que tenia com a eixos principals la catalanització de masses, la implantació d'uns ideals democràtics radicals –amb molts rampells socialitzants– i la laïcització.

Per més que es repeteixin noms de personalitats que s'havien format en el si del noucentisme i que havien participat de la institucionalització mancomunària, els objectius i propòsits del nou procés institucionalitzador republicà eren, com s'ha apuntat, nítidament diferents. Enric Ucelay Da Cal, per significar aquest canvi, ha parlat de "noucentisme de masses" o de "populisme nacionalista", que no era sinó, segons la seva interpretació, un aprofitament d'un seguit de components ideològics o programàtics del noucentisme transformats –amb empelts d'avantguardisme i de racionalisme arquitectònic i territorial– i amb un contingut social innovador, adient per a les classes populars que havien donat suport al règim republicà (121-134).

En el si d'aquest nucli intel·lectual, els historiadors van continuar tenint una actuació destacada –com havien tingut en el període mancomunari–, cosa que comportà també l'adopció d'un horitzó historiogràfic nou. Trencaren amb tota concepció elitista i advocaren en favor de l'educació de masses –combinaren l'alta investigació i la divulgació generalitzada; parlaren de sobirans, però no com a encarnació d'un ideal monàrquic, sinó en la seva qualitat de caps visibles d'un poble, d'una nació; valoraren els elements democràtics de la història autòctona –especialment els d'època medieval– no com a nostàlgia romàntica, sinó com a projecció en el passat dels seus ideals immediats; i defensaren aferrissadament la necessitat que els historiadors i els intel·lectuals en general es comprometessin amb el seu poble. I aquest horitzó historiogràfic renovat anà acompanyat de també noves vies d'interpretació, de nous plantejaments.

Quin eren els noms dels qui formaven el nou equip intel·lectual i d'on provenien? Pel que fa al "nucli central", el del Principat de Catalunya, alguns dels seus membres destacats provenien dels partits que van dominar la vida política del període –especialment ERC– o s'hi van acabar afiliant, procedents sobretot d'un altre grup força afí –per bé que políticament més "centrista"–, l'Acció Catalana, que havia aconseguit acollir gran part de la intel·lectualitat catalana, però que s'enfonsà electoralment.

En aquest grup bàsic es poden incloure noms com Antoni Rovira i Virgili, Ferran Soldevila, Lluís Nicolau d'Olwer, Josep M. Batista i Roca, Jordi Rubió i Balaguer, Manuel Reventós, Carles Pi Sunyer, Carles Rahola, Alexandre Deulofeu, Rafael Tasis o, fins i tot, Pere Bosch Gimpera. Tots ells i d'altres feien part d'un moviment més ampli que no es limitava només a l'estricta Principat –on, gràcies a l'autonomia podia disposar d'un tramut institucional propi–, sinó que s'estenia arreu dels territoris catalans.

Els trets que configuraven l'horitzó historiogràfic del grup responien a una concepció progressista de la història. Una mena de precedent d'aquesta noció la trobem ja formulada, uns anys abans de la instauració del règim republicà, en un escrit d'un dels caps de brot de la colla, Antoni Rovira i Virgili, en la "Introducció" al primer volum de la seva *Història Nacional de Catalunya* (1922). No en va, Rovira ha estat qualificat per l'esmentat N. Bilbeny com "el principal teòric del catalanisme polític del nostre segle –si posem Prat de la Riba més aviat en el XIX" (169). En l'esmentada introducció, Rovira rebutja la noció de "raça antropològica", per definir una "raça històrica", que correspondria a un fons ètnic que rep, històricament, noves i successives aportacions. I entén el terme comú "tradició" com a una continuïtat intel·lectual, que és un valor variable que en cada moment històric porta una part d'acumulació del passat. Aquesta concepció el duu a afirmar: "La tradició política catalana no està en el vell règim representatiu, ni en l'estructura de les Corts, ni en totes i sengles parts de l'antic dret de família a casa nostra. Està en l'esperit de llibertat i d'equilibri social i polític." (subratllat meu) (8). La seva vocació progressista i democràtica no pot ésser més explícita.

Pel que fa a la concepció nacional, rebutja explícitament el patriotisme (pel que té d'apologia i de "prisma parcial") i la formulació herderiana de *Volkgeist*, per bé que parla d'un esperit nacional com a "una força social que, filla de la convivència secular dels pobles, els dona una personalitat col·lectiva i un caràcter propi, un lligam solidari a través de l'espai i del temps" (17). Per a ell, dins la nació "conviuen, lluiten i xoquen els diversos grups socials, amb interessos sovint oposats, interessos que durant el curs de la història es sobreposen de vegades als interessos nacionals, de conjunt" (9). I encara precisa: "la unitat de la nació no pressuposa l'homogeneïtat dels seus elements ètnics i socials, ni llur solidaritat en tots els moments, sinó tan sols l'existència d'un lligam històric, polític i espiritual compatible amb diferències i les lluites internes" (11). De fet, Rovira rebutja la idea de nació natural –com l'entenia Prat de la Riba, el gran teòric del catalanisme conservador– ja que, d'acord amb la seva concepció radicalment democràtica –i, per tant, basada en el principi de llibertat humana–, la vincula a la voluntat popular. Històricament els catalans i les catalanes han conformat i conformen una nació perquè així ho han decidit. D'ací, doncs, que sigui tan important la presa de consciència del conjunt de la població, puix que és la garantia de la continuïtat nacional.

És en aquest ordre de raonament que manifesta la seva opció per una història científica i que formula aquesta conclusió: "La història científica és una construcció interina, on sovint es fan canvis. Però els mètodes i els mitjans d'avui l'acosten cada vegada més a la veritat de les coses que foren. La història no està feta. Es fa, es desfà, es refà" (19).

Aquesta catalanitat profunda –arrelada en una concepció social i política progressista–, però explícitament antipatriotera i antixovinista, combinada amb una voluntat de rigor científic i equanimitat, són característiques constants entre els membres més destacats del col·lectiu republicà i esquerrà. D'ací que no sobti gens trobar títols, entre les obres dels seus membres, on la democràcia i la llibertat siguin considerats com a valors supremes i rectors del passat català. Valgui com a exemple el títol d'una obra de L. Nicolau d'Olwer: *Del patriotisme i la democràcia en el procés constitucional de la Catalunya antiga* (1933), on reivindica els elements protodemocràtics que veu en l'època medieval.

A part de compartir un mateix ideari comú, el grup d'historiadors republicans es plantejà també abastar uns àmbits que fins aleshores no eren tinguts prou en compte. Un dels seus representats destacats, L. Nicolau d'Olwer, ho explicità de manera clara, en una crítica al llibre de F. Soldevila, *Recerques i comentaris*:

La nova generació d'historiadors ha hagut de rectificar o millor dit, de completar les direccions dels seus mestres. Ells (sense seguir el camí obert per Capmany) s'havien ocupat, d'una manera gairebé exclusiva, de la història política. Això els duia a negligir la part més interessant de la nostra edat mitjana i a oblidar gairebé completament la moderna. Tanmateix, són aquests dos caires, potser, els més importants: ells troben, dintre de casa, una zona molt més ampla d'interès i ells enllacen, millor que la guerra de reconquesta o les picabaralles feudals, la nostra historiografia amb la història d'Europa. (1930, 4)

Un cas a part el constituí Alexandre Deulofeu, que va dur la idea de la puixança medieval catalana al seu punt extrem. Formulador d'una filosofia de la història de caràcter cíclic –que ell qualificà de “matemàtica de la història”–, seguidora de la teoria cíclica d'Oswald Spengler, considerà que totes les civilitzacions existents passaven per unes mateixes fases de naixement, creixement, expansió i mort, però en períodes diferents, cosa que explicava que en un moment determinat fos una la que tingués el paper hegemònic i que una altra la rellevés 1.500 any després.⁷ Segons ell, Catalunya havia estat un centre creador en l'etapa medieval i havia fet aportacions substantives en política, ciència i sobretot en art i cultura, ja que havia donat a la civilització europea la cultura romànic-gòtica. Una afirmació com aquesta que en el seu moment es va veure com una clara exageració, no deixa de tenir un cert fonament, ja que medievalistes actuals com Pierre Bonnassie han parlat de Catalunya com un dels tres grans nuclis de feudalitat d'Europa, junt amb Llombardia i Normandia.

F. Soldevila, medievalista

La dilatada trajectòria professional de Ferran Soldevila i Zubiburu (Barcelona 1894-1971) va recórrer la major part del segle XX i va saber recollir, en molt bona part, l'evolució que experimentà el medievalisme i el conjunt de la historiografia catalana durant tot aquell temps, raó per la qual, en la consideració de la seva aportació –que, com veurem, té una gran continuïtat– inevitablement excedirem –puntualment– el marc cronològic general d'aquest escrit. Format en el si del noucentisme, Soldevila fou deixeble directe d'Antoni Rubió i Lluch i, posteriorment, féu part del nucli d'intel·lectuals que s'oposaren a la dictadura de Primo de Rivera i que s'arribaren a articular en el grup d'historiadors republicans d'esquerres, fins al punt d'erigir-se en un dels seus principals representants. (Pujol 2000 i 2003)

Aquesta fou la raó del seu compromís envers la defensa de la Generalitat republicana durant la guerra civil del 1936-39 i del seu exili forçat, a la República francesa, durant l'etapa 1939-1943. Retornat a Catalunya el mateix 1943, passà a engruixir els nuclis de la resistència cultural democràtica contra la llarga dictadura del general Franco (1939-1975).

El seus primers treballs com a historiador ja se centraren en l'època medieval. La seva tesi doctoral, llegida a Madrid el 1916, tingué com a objecte d'anàlisi la reina Maria, l'esposa d'Alfons el Magnànim que es va haver d'encarregar de manera efectiva del govern dels territoris catalans durant la llarga absència del monarca. En la reivindicació que Soldevila féu de la figura de la reina, ja hi trobem dues constants que marcaren la trajectòria historiogràfica de la seva producció: l'interès per la història de la dona –recordem que ell fou l'autor de la conferència *Les dones en la nostra història*,

⁷ Deulofeu deixà inconclusa la magna obra que, amb el títol de *La matemàtica de la història*, volia confirmar la seva teoria en totes les civilitzacions humanes existents. N'arribaren a sortir nou volums. Sobre l'autor i l'obra han aparegut alguns estudis com Pujol 2005 o Pérez 2016. Una síntesi de les teories deulofeunianes és exposada a Gutiérrez 2014.

llegida el 1936 i no publicada fins el 1961– i l'interès per la vida privada. Sobre aquest darrer aspecte, cal remarcar que el propi Soldevila assenyalà, ja als anys vint, que la riquesa dels arxius medievals catalans permetia “arribar fins a la indiscreció pel que fa a la vida privada de les sobiranes de Catalunya” (1929, 95). I cal tenir també present que a principis dels anys quaranta es proposà fer una *Història de la vida privada a Catalunya* com s'evidencia en els seus dietaris d'exili (2007, 201). Un projecte que malauradament no arribà a dur a terme, tot i que aquesta perspectiva d'anàlisi sempre fou present en d'altres treballs que abordà.

L'obra que el consagrà com a gran historiador de referència fou la *Història de Catalunya*, on l'època medieval hi va tenir un gran pes. La primera edició, del 1934-35, en tres volums, es va considerar com un dels grans símbols de la represa cultural i nacional catalana del primer terç del segle XX. La segona edició, del 1962-63, li va permetre revisar-la en profunditat i incorporar-hi les principals aportacions fetes pel conjunt de la historiografia catalana al llarg dels gairebé trenta anys que s'havien escolat d'ençà de la primera edició. D'aquí que es veiés com un gran balanç historiogràfic i també de síntesi de tot aquell període.

La visió de l'etapa medieval que hi donà seguí els criteris generals adoptats per historiadors republicans d'esquerra; no en va, aparegué precisament durant l'etapa d'instauració de la Generalitat republicana. Però no fou sinó l'inici d'una recerca molt més aprofundida que continuà al llarg de la seva vida i que es pot sintetitzar sobretot en una doble direcció: l'estudi de les cròniques medievals catalanes i la realització d'unes monografies, amb pretensions d'exhaustivitat, dels dos grans monarques catalans del segle XIII: Jaume I *el Conqueridor* (1208-1276) i el seu fill Pere *el Gran* (1240-1285).

Pel que fa a les cròniques medievals, el seu objectiu principal fou el de demostrar que eren unes fonts històriques útils a l'hora d'emprendre l'estudi de la història medieval catalana i de l'Europa de l'època. En base d'aquest objectiu va emprendre la seva anotació històrica, que fou un empresa que durà tota la seva vida i que culminà amb l'edició publicada per l'Editorial Selecta el 1971, any de la mort de Soldevila.⁸

L'estudi del regnat de Jaume I fou abordat per Soldevila ja en la seva etapa de joventut i d'aleshores ençà li dedicà nombrosos articles i estudis, fins que es proposà la redacció d'una extensa síntesi de conjunt que tingué una primera concreció en el llibre *Vida de Jaume I el Conqueridor* –editada per Aedos el 1958– i que havia de tenir continuació en una biografia molt més aprofundida i detallada de la qual només en va poder publicar un primer volum, *Els primers temps de Jaume I* (1968), editat per l'IEC. Un cas similar el constitueix l'estudi de Pere *el Gran*, iniciat també en l'etpa juvenil. Com en el cas de Jaume I, es proposà, d'ençà dels anys quaranta, oferir també una visió general del regnat del monarca, amb el simple títol de *Pere el Gran*, que atengués no tan sols els aspectes polítics i econòmics, sinó també els elements caracterològics del monarca i de vida quotidiana de l'època. La brevetat del regnat de Pere *el Gran* (1276-1285) segurament féu que Soldevila pensés que podia assolir el seu propòsit, però finalment només arribà a redactar dues terceres parts de l'obra i restà totalment per fer el període final, de 1283 al 1285. Sens cap dubte pot ésser considerada com la seva obra mestra inacabada. Ell només va poder veure publicats quatre volums (1950-62), editats a càrrec de l'IEC; però fa uns anys, el 1995, aquesta institució féu una nova reedició en dos volums de tot aquell material i va incloure-hi una part inèdita preparada per Miquel Coll i Alentorn.

⁸ Darrerament han estat reeditades per l'Institut d'Estudis Catalans (Barcelona, 2007- 2014). Amb revisió filològica de Jordi Bruguera i revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol.

Aquestes dues detallades monografies sobre els grans reis del segle XIII pretenien confrontar els dos monarques –pare i fill– en un punt que Soldevila considerava fonamental: la consideració que cadascun feia dels seus dominis. Segons ell, Jaume I, en realitzar testamentàriament la partició dels seus reialmes, defensava encara una concepció patrimonial que ja constituïa en el seu temps un anacronisme. Pere *el Gran* no seguí aquesta tendència i defensà una política d'indivisibilitat, cosa que, a ulls de Soldevila, era més coherent amb una concepció nacional “madura.” L'objectiu soldevilià era el d'erigir Pere *el Gran* com a gran referent simbòlic del passat medieval català perquè havia sabut combinar un alt grau de maduresa nacional amb una política d'inequívoca dimensió “europea.” Era, per a ell, una de les grans figures de l'Europa del segle XIII. Curiosament, al marge de l'aportació soldeviliana, fins a dates molt recents no s'ha abordat un estudi monogràfic ambiciós sobre el seu regnat.

Un altre episodi històric que Soldevila abordà en profunditat i que el conjunt de la historiografia de la seva època considerava com a fonamental fou l'entrada dels reis de la dinastia castellana dels Trastàmara a la Corona catalanoaragonesa, legitimada per l'anomenat Compromís de Casp (1412), en haver quedat sense successió la dinastia del Casal de Barcelona. Ell defensà un criteri molt generalitzat per part de la historiografia catalana del seu temps segons el qual aquesta entronització marcà una línia divisòria decisiva, ja que facilità, posteriorment, una unió dinàstica peninsular que es féu en benefici de Castella i en detriment de la Corona catalanoaragonesa. A part de la conculcació de les lleis del país fou sobretot, segons ell, la mentalitat de la nova dinastia el que xocà amb el tarannà dels catalans. Mesures que a Castella tenien el caràcter d'esforços a favor de l'autoritat reial, prenién a Catalunya un caire de mesures clarament assimiladores. Malgrat això, Soldevila tenia molt clar que durant el regnat dels Reis Catòlics no es produí pas una unificació política hispànica pròpiament dita, ja que fou una unió dinàstica personal d'estats amb lleis pròpies sota un règim de despotisme centralitzat.

La seva visió entrava en clara oposició amb els pressupòsits de la historiografia espanyola dominant, cosa que motivà una intensa polèmica amb un dels principals representants del nacionalisme historiogràfic espanyol, Ramon Menéndez Pidal, de qui Soldevila havia estat deixeble en l'aspecte filològic –i no pas en l'històric com ell mateix es cuidava de precisar. La discussió no es limità a un seguit de rèpliques i contrarèpliques en diaris o revistes, sinó que es materialitzà en el llibre de Soldevila *El compromís de Casp (Resposta al Sr. Menéndez Pidal)*, publicat el 1965. Havia obert el foc un any abans Menéndez Pidal amb el prefaci que obria el volum XV de la *Historia de España* que ell dirigia i que duia el significatiu títol de *El Compromiso de Caspe: autodeterminación de un pueblo* (1982). En el seu prefaci, Menéndez Pidal afirmava que el poble català, per mitjà dels compromissaris reunits a Casp, havia exercit el dret d'autodeterminació i havia escollit el seu candidat preferit, en un intent de restablir la suposada unitat peninsular del període visigòtic, de la qual Castella n'era la principal defensora. Així mateix, en el seu escrit, Menéndez Pidal titllà Soldevila, pel tractament que havia fet del tema, d'ésser el màxim representant del “urgelismo moderno”, una “pura fabricación ideològica.”

Els punts principals en què Soldevila, basà la seva resposta foren: explicar els elements que Menéndez Pidal negligia o amagava en la seva argumentació (com ara la intervenció papal); desfer les tergiversacions que aquell havia fet de les seves argumentacions; i, sobretot, insistir en la demostració del caràcter il·legítim, al·legal, de la sentència, un aspecte que ell considerava essencial i que prestigiosos historiadors li han reconegut. Molt sovint s'ha remarcat els punts de dissensió que, sobre la interpretació soldeviliana d'aquest episodi històric, mantingueren historiadors com

Jaume Vicens Vives o Pierre Vilar i s'han menystingut els punts d'acord que, en un aspecte fonamental, eren molt notables. En aquest sentit, cal apuntar que tots tres historiadors mantingueren tothora una radical oposició als pressupòsits fonamentals de la visió menendezpidaliana, que no tan sol afectava l'episodi de Casp, sinó la totalitat de la concepció històrica del passat hispànic que aquest historiador defensava (Pujol 2015).

La relació de Soldevila amb d'altres historiadors i medievalistes contemporanis no fou tan tumultuosa ni tingué la mateixa transcendència pública com la que tingué amb Menéndez Pidal, per més que hi mantingués apassionades discussions puntuals o fins i tot una certa rivalitat de marcat to personal, com succeí en el cas de Jaume Vicens Vives. Val a dir, però, que en el cas d'aquest historiador, foren també profunds els punts d'acord (Pujol 2015, 119-122). En aquest sentit, cal fer constar que Soldevila acabà per assumir algunes de les principals tesis vicensianes, com ara la interpretació sobre els aixecaments dels pagesos remences del segle XV. Així, l'explicació del fenomen que fa en la segona edició de la seva *Història de Catalunya* és radicalment diferent de la que es troba en la primera edició, precisament perquè aleshores va poder-hi integrar la formulació vicensiana. El prestigiós medievalista Ramon d'Abadal digué que Vicens i Soldevila eren dos historiadors complementaris. Era una observació que anava més enllà d'una mera forma de conciliar dos noms per als quals ell sentia un grandíssim respecte intel·lectual. Del respecte que Abadal tenia per Soldevila n'hi ha moltes mostres en entrevistes i en articles. Inversament, la prova més concloent del crèdit que Abadal li mereixia a Soldevila és que, com ell mateix reconegué en el pròleg de la segona edició de la seva *Història de Catalunya*, va refer completament els capítols dedicats al domini carolingi i al "naixement" de Catalunya, àmbits en els quals l'aportació d'Abadal, feta als anys quaranta i cinquanta, havia estat revolucionària. Ell establí que la independència de Catalunya de l'imperi carolingi fou un procés de llarga durada, del qual els mateixos catalans no començaren a prendre'n consciència fins cap al segle X (1980).

L'actitud de Soldevila, de corregir les afirmacions pròpies quan apareix una aportació nova ben fonamentada diu molt del seu rigor i capacitat d'adaptar els plantejaments personals als nous temps, una característica que malauradament és rara i que només trobem en els grans noms de la historiografia.

Obres citades

- Abadal, R. "Ferran Valls i Taberner i Ferran Soldevila. *Història de Catalunya.*" *Quaderns d'Estudi* 53 (1922): 378-379.
- . *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Ed. Vicens Vives, 1980 [1958] (3^a ed.).
- Balcells, A. & E. Pujol. *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Vol I. 1907-1942*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2002.
- Bilbeny, N. *La ideologia nacionalista a Catalunya*. Barcelona: Ed. Laia, 1988.
- Bohigas, P. "Antoni Rubió i Lluch." *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1978. Vol.: XII: 797.
- Castellanos, J. "Noucentisme." Dins M. Costa-Pau dir. *Els Països Catalans. Ulisses. Enciclopèdia de la Recerca i la Descoberta*. Barcelona: Ed. Ulisses, 1984. Vol.: XI, 163-168
- Cirici i Pellicer, A. "Els estudis sobre art." Dins F. Soldevila dir. *Un segle de vida catalana*. Barcelona: Ed. Alcides, 1961. Vol. II: 1458-1468
- Fontana, J. *La formació d'una identitat*. Barcelona: Eumo ed., 2014.
- Fuster, J. "Pròleg." Dins Ramon Muntaner. *Crònica*. Barcelona: Ed.62, MOLC, 1979. Vol. I: 7-15
- . *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Ed. Curial, 1985.
- Gabriel, P., dir. *Història de la Cultura Catalana. Vol 7. El noucentisme (1906-1918)*. Barcelona: Edicions 62, 1996.
- Galí, A. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*. Barcelona: Fundació A. Galí, 1983. Vol. IX.
- Grau, R. & M. López. "Antoni Rubió i Lluch." *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- . "Antoni Rubió i Lluch." *Diccionari d'Història de Catalunya*. Barcelona: Ed. 62, 1992a. 943-944
- . "Neoromanticisme." *Diccionari d'Història de Catalunya*. Barcelona: Ed. 62, 1992b. 733-735
- Gutiérrez, J. *La matemàtica de la història. Alexandre Deulofeu o el pensador global*. Barcelona: Lapislàzuli, 2014.
- Jorba, M. *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial Ed., 1984.
- Marfany, J. Ll. *Aspectes del modernisme*. Barcelona: Ed. Curial, 1990.
- Menendez Pidal, Ramón. "Introducción." *Historia de España. Los trastámaras de Castilla y Aragón en el siglo XV*. Madrid: Espasa-Calpe, 1982 [1964]. Vol. XV: IX-CLXIV
- Murgades, J. "El noucentisme." Dins M. de Riquer, A. Comas & J. Molas dir. *Història de la Literatura Catalana*. Barcelona: Ariel, 1987. Vol. IX: 9-72
- Nicolau d'Olwer, Ll. "Els llibres. Recerques i Comentaris." *Mirador* 51 (1930): 4
- . "El mestre Rubió i Lluch. Paraules d'un deixeble." *Caliu. Record de mestres i amics*. Barcelona: Ed. Selecta, 1973 [1958]: 31-71
- Pérez, M. *Les onades del mar de la història. Cinc mirades a la matemàtica de la història d'Alexandre Deulofeu*. Figueres: Editorial Brau, 2016.
- Pla, J. *Homenots. Segona sèrie. Obra completa*. Barcelona: Ed. Destino, 1981. Vol. XVI.
- Pujol, E. *Ferran Soldevila i la historiografia del seu temps*. 2000. Disponible a Internet: <http://hdl.handle.net/10803/4784>.
- . *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*. Catarroja/Barcelona: Ed. Afers, 2003.

- , dir. *La matemàtica de la història. La teoria cíclica d'Alexandre Deulofeu*. Figueres: Editorial Brau, 2005.
- . "Historiografia: influències europees." Dins A. Balcells ed. *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2009. 221-236.
- . *Tres imprescindibles: F. Soldevila, J. Vicens Vives i P. Vilar*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.
- Reglà, J. "Formació de la moderna escola d'investigació històrica." Dins F. Soldevila dir. *Un segle de vida catalana*. Barcelona: Ed. Alcides, 1961. Vol. II: 974-976
- Rubió i Ors, J. Albert Mestres ed. *Lo gaiter del Llobregat*. Barcelona: Nova Biblioteca Selecta, 2006 [1841].
- Rovira i Armengol, J. "D'historiografia catalana." *La Nostra Revista*, 11, 1946. 401-402.
- Rovira i Virgili, A. *Història Nacional de Catalunya*. Barcelona: Pàtria, 1922. Vol. I.
- Rubió i Lluch, A. "Paquimeres i Muntaner." Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 1927.
- Simon, A. "Per una història de la historiografia catalana. Una aproximació bibliogràfica." Dins *La historiografia catalana. Balanç i perspectives*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1990.
- Simon, A., dir. *Tendències de la historiografia catalana*." València: Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- Soldevila, F. "Sobiranes de Catalunya" (Recensió). *Revista de Catalunya* 53 (1929), 95-97
- . *Noms propis*. Barcelona: Barcelonesa d'edicions, 1994.
- . *Els dietaris retrobats*. València: 3i4, 2007.
- Ucelay Da Cal, E. *La Catalunya populista*. Barcelona: Ed. La Magrana, 1982. 121-134.
- Vallcorba, J. *Noucentisme, mediterranisme i classicisme. Apunts per a la Història d'una estètica*. Barcelona: Quaderns Crema, 1994.
- Vilar, P. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: Ed. 62, 1968. Vol. II.